

SÜRELİ YAYINCILIKTA EDITÖR VE YAYINCI KATKISI

Adnan ATAÇ

Bilimsel araştırma; problemlere güvenilir çözümler aramak, planlı ve istemli olarak verilerin toplanması, yorumlanarak değerlendirilmesi ve yazı haline getirilmesini kapsayan, sürekli aydınlanma ve aydınlatma çabalarında bir arayış olarak tanımlanabilir. Hemen tüm alanlarda olduğu gibi biyoloji ve tıp bilimlerinde yapılmış bir araştırma yayımlanmadıkça tamamlanmış sayılmaz. (1)

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan bilimsel araştırmalara paralel olarak “bilim etiği” kavramı da gelişmiştir. Bu kavram kapsamında, genel anlamda bilimsel çalışmalarda etik davranışlar, özelden ise araştırma etiği, tıp etiği ve yayın etiği gibi konular her geçen gün artan bir hızla gündemdeki yerini almaktadır.

Bilimsel araştırmada elde edilen bilgilerin yayınlanmak üzere iletilmesi bilimsel yöntemin son adımı olarak önem kazanır. Uygun “doğru” içerik ve biçimde yayınlanmamış bilimsel bulguların bilimin gelişmesini olumsuz etkileyeceği kaçınılmazdır. Çünkü bu bilgilerin yayınlanması yalnızca araştırmacıların yaptıkları çalışmaları ve elde ettikleri bilimsel bilgiyi duyurmayı amaçlamaz; onun asıl işlevi bilim çevrelerine söz konusu bilgiyi denetleme, kullanma ve yeniden üretme olanağını sunmaktır. Bu işlevi tam olarak yerine getirmeyen bir yayın, iyi bir bilimsel yayın sayılamaz. Kuşkusuz bilimsel yayın olarak ortaya konulan, ancak bilimin gereklerini yerine getirmeyen bir yazı, etik açıdan da olumsuz özellikler taşıyacaktır. (2, 3)

Bilimde etik dışı, ya da kusurlu davranış (scientific misconduct) terimi 1989'da ABD Sağlık ve İnsan Servisleri Bölümü tarafından kullanılmış ve “bilimsel bir ortam içinde araştırmanın amaçlanması, tasarımı, iletilmesi veya rapor edilmesi için genel olarak kabul edilen kurallardan ciddi şekilde sapma, yalan söyleme ve uydurma (fabrication), tahrif veya taklit etme veya değiştirme (falsification), aşırı macilik (plagiarism) veya benzer uygulamalara bilimde etik dışı, uygunsuz ya da kusurlu davranış (scientific misconduct) denir” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı kuruluş bu tanımlamada, yazıların değerlendirilme aşamalarında, bazı dergi editör ya da hakemlerinin yeni bilgileri usulsüz olarak kullanmalarından dolayı, 1995 yılında bazı değişiklikler yapmıştır. (1)

Hakemli dergilerin bilimsel bilginin paylaşılması için uygun ortamı sağladıkları kabul edilir. Bu dergilerde yayınlanan yazıların araştırmacılar ve yazarları için önemlidir. Her şeyden önce, verilen emeğin karşılığını görmek yazarlara moral, deneyim ve itibar kazandırır. Ayrıca, akademik yükseltme kriterlerinin karşılanmasında bu yazılara gereksinim vardır. (4)

Bilimsel yayınlar, dergiler ve kitaplar genellikle bir yayın yönetmeni, daha sık kullanılan deyimle bir editör yönetiminde yayınlandığına göre, yayın etiği açısından, editörlerin özel sorumlulukları vardır. Editör, sadece o dergiyi okuyan araştırmacıların değil, yayımlanan bilimsel dergilerden yararlanacak hekim ve hastaların da fayda/zararlarından sorumludur. Çünkü bilimsel bir dergide yayımlanan bir yazı, dünyanın çeşitli yerlerinde birçok tedavi ve tıbbi girişim için referans olmaktadır. (5)

Bir derginin editörü, o derginin içeriğinden sorumlu sayılır. Tıbbi dergilerin sahipleri ve editörlerinin ortak bir amacı vardır. Derginin belirtilen amaçlarına ve okurlarına saygılı, güvenilir ve yararlı olacak şekilde yayımlanması, ancak, yayıncı ve editörlerin işbirliği ve titizliği ile olasıdır. Dergi sahiplerinin editörleri atama ve görevden alma hakları ile editörlerin dergi ile ilgili kararların

mümkün olduğu kadar çok içinde yer almaları ve bazı durumlarda ticari kararlar verme zorunda bırakılmaları dikkat edilmesi gereken sonuçları doğurabilir. Dergi sahipleri, doğrudan ya da dolaylı olarak makalelerin seçimi veya şekillendirilmesine karışmamalıdır. Editörler kararlarını derginin ticari başarısına göre değil, çalışmanın önemi, geçerliliğini ve dergi okurlarına saygıyı alarak vermelidir. (6)

Editörlerin, doğru karar vermesi, uygun makaleyi uygun şekilde yayımlayabilmesi için araştırmacılara, dergi yöneticilerine, araştırma ortamına ve okuyuculara da belli sorumlulukların düştüğünü belirtmek gerekir. Editörlerle araştırmacılar, araştırma kurumları ve yayıncılar işbirliği içinde çalışmak durumundadır. (7)

Dergi editörlerine yayın etiği ile ilgili konularda yardımcı olmak amacıyla ilk kez 1978'de bir grup dergi editörü dergilerine yollanan yazılarda aranacak nitelikleri belirleyen bir teknik kılavuz hazırlamışlardır. Uluslar arası Tıbbi Dergi Editörleri Komitesi (International Committee of Medical Journal Editors-ICMJE) olarak anılan bu grubun hazırladığı kılavuz "Vancouver style" ya da "Uniform requirements for manuscripts submitted to biomedical journals" olarak bilinir. Bu kılavuz, 1997'de İngiltere'de yayınlanan dergilerin editörleri tarafından, daha geniş kapsamlı olarak yenilenmiştir. ICMJE 1985'de yazarlık kriterlerini oluşturmuş, bu kriterler Mayıs 2000'de yenilenmiştir. ICMJE tarafından önerilen araştırma ve yazarlık kriterleri bugün 500'den fazla biyomedikal derginin editörler kurulu tarafından benimsenmiştir. ICMJE kriterlerini benimsediğini beyan eden dergiler, yazarların yayın etiğine uymayan davranışlarının önlenmesi, bulunması, soruşturulması ve cezalandırılması için gerekli faaliyetlerde bulunmayı kabul etmiş sayılırlar. Bu kriterlere www.icmje.org/index.html adresinden ulaşılabilir.

ICMJE'ye göre yazarlık, entelektüel katkıyı gerektirir ve yazar olmak için şu 3

temel kriteri yerine getirmek gerekir:

1. Araştırma fikri, yöntemi ve planlanmasına ve/veya verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasına katkı da bulunmak.
2. Yazının yazılmasında ve/veya eleştirel gözle dikkatle okunması, düzeltilmesi, düzenlenmesi ve yeniden yazılmasında rol almak.
3. Yazının dergiye gönderilecek son hali için onay vermek.

Bu kriterlerin üçünü birden sağlayan araştırmacı yazar listesinde yer almalı, üçünü birden sağlamayan araştırmacı yazar olarak yazılmamalıdır. İsim sıralamasında işin yükü dikkate alınmalı; işin çoğunu yapan araştırmacı ilk isim, en azını yapan araştırmacı son isim olmalıdır. (4)

Yayınlanan materyalin doğru ve geçerli olduğu konusunda güvence sağlaması gereken editör, bu anlamda okuyucuya karşı ciddi bir sorumluluk taşımakta ve yine bu amaca yönelik olarak tarafsız danışman seçimine özen göstermek durumundadır. Yayına kabul edilen makalenin sadece bilimsel değeri nedeniyle yayınlanacağı güvencesini vermek editörün sorumluluğudur. Ayrıca yayına kabul edilme aşamasında sınırda kalan makaleler ile ilgili belirleyici son karar da editörün olmalıdır.

Editörlük görevi bilim insanı olmayı gerektirmektedir. Çünkü yayınlanacak olan çalışmaların halen var olan bilgilere katkısı, öne sürdüğü hipotezler, tutarlılığı, test edilebilirliği ve tekrarlanabilirliği gibi belli özelliklere sahip olup olmadığını kontrol edecek olan kişi editördür. Kısaca editörler derginin bilimsel standardından sorumludur ve derginin kalitesini belirleyen en önemli kişilerdir. (8)

Bilimsel dergi editörleri aynı zamanda, editörü olduğu derginin yüksek kalite ve standartlarını sürdürmek yönünde, basım için kabul edilen tüm makaleler

hususunda danışmanlara güvenmek durumundadır. Danışman, editörün ilk incelemesi sonucu değerlendirmeye uygun bulduğu makalelerin bilimsel olarak yayın yeterliliğinin olup olmadığına karar verecek kişidir. Danışmanlık ise, yayınlanmak üzere gönderilen bilimsel yayın konusunda, yayının yazarı kadar ya da ondan daha yetkin bir meslektaş tarafından bilimsel yayınların değerlendirilmesidir. Danışmanlar bilimsel bir makalenin kalitesini iki temel kriter üzerinden değerlendirirler; ilgili bilim alanına katkısı ile araştırma dizaynının yetkinliği. Yapılan araştırmalarda danışmanların bir makalenin reddedilmesiyle ilgili en sık ileri sürdükleri gerekçelerin; yetersiz tartışma, zayıf yazım, literatürün yeterince incelenmemesi, özgün bilgi içermemesi ve elde edilen bulguların ve literatürün yanlış uygulanması veya yorumlanması olduğu ortaya çıkmıştır. (9, 10)

Bunun yanında klinik araştırmaların kalitesini ölçmek ve değerlendirmesini en doğru biçimde yapabilmek için şu kriterler de göz ardı edilmemelidir:

- a) Çalışma bulgularının sağlık ve tıbbi bakım üzerindeki temel etkisi,
- b) Çalışmanın bilimsel bir konuyu aydınlatması veya aydınlatma yönünde bilgi sağlaması,
- c) Çalışma konusunun derginin amaçları ve okuyucunun ilgi alanları ile uyumlu olması,
- d) İnsan ve hayvanlar üzerinde gereksiz işlem yapılmamış olması, zarar verilmemesi ve aynı zamanda tam bir dürüstlük içinde sonlandırılması
- e) Çalışmayla ilgili tüm bilgilerin verilmiş olması,
- F) Verilen bilgilerin tam olarak gerçeği yansıtması.(11)

Bilimsel yayın etiğinde, etik değerlendirmenin temel çıkış noktası bilimin

güvenilir, doğru, açıklayıcı ve özgün bilgi üretme amacı ile onunla uyumlu bir bilimsel yayının ortamıdır. Bu ortamın sağlanmasında editörler, yazar/araştırmacılar, dergilerin yayın sorumluları, yayın danışmanları, bilimsel çalışmalara maddi destek sağlayan kuruluşlar ve bilimsel çalışmaların izleyicileri ortak ve aynı yönde çaba göstererek belirleyici olurlar. Bilimsel yayın etiği konusunda yapılan çalışmalar da bu ortak çabaya katkı niteliğindedir. (2)

Editör sorumluluğu bilimsel ve etik ilkeleri içermektedir. Her ne kadar bu ilkeler açık bir şekilde ifade edilmese de genel olarak kabul edilen ortak kanaatlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda, yayın ilkeleri ile ilgili ortaya konmuş yaklaşımları şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1.Bilimsel çalışmanın dizaynı: İyi bir bilimsel araştırma, araştırmanın sorularına en iyi cevap verecek şekilde planlanmalı ve uygun yöntemler seçilmelidir. Araştırma sonuçlarının analizi ve bilimsel kalite açısından en iyi standartları hedeflemelidir. Araştırmayla ilgisi olmayan bilgiler üretmek (fabrication), yanlış ya da taraflı bilgiler üretmek (falsification) ve araştırma sonucunda ortaya çıkan sonuçları, bilgileri saklamak (concealment) temel bilimsel hataları (misconduct) oluşturmaktadır.

2.Araştırmaya katılanların rızası: Bilimsel çalışmalar eğer insanlar üzerinde yapılacaksa mutlaka etik komiteden onay almış olması, aranması gereken bir kriterdir. Bu anlamda aydınlatılmış onam hiçbir zaman gözden kaçırılmamalı ve hayvan deneyleriyle ilgili araştırmalarda ulusal ve uluslararası kurallara uygunluk ile bu tür deneyleri yapma konusunda lisanslı kişilerin araştırmada yer alıp almadığı göz ardı edilmemelidir.

3.Yazarların sorumlulukları ve tanınması: Yayınlanmak üzere gönderilen tüm bilimsel makalelerde, sorumlu yazar (correspond author) tüm yazarların bilimsel makaleye katkısıyla ilgili yeterli bilgi verebilmelidir. Tüm yazarlar araştırmanın geçerliliği ve etik boyutu ile ilgili tüm sorumluluğu yüklenmeli ve

yazarlardan biri garantör olarak araştırmının tümüyle ilgili ayrıca bir sorumluluk yüklenmelidir.

4.Olası çıkar çatışmalarının neler olabileceği: Çıkar çatışması makale yazarlarını, danışmanları (reviewer) ve editörün yargısını etkileyebilen hususlar olup, bunlar genellikle sonradan ortaya çıkmaktadır. Bunlar kişisel, kurumsal, akademik nedenlerle olabildiği gibi ticari ve finansal nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Bir bilimsel makaleyle ilgili çıkar çatışmasının varlığı ile ilgili şüpheler bile, gerçek gibi algılanarak güvenin ortadan kalkmasına neden olduğu için, bu hususa tüm bilim çevrelerince titizlikle dikkat edilmelidir.

5.Yazarlar arasındaki çıkar ilişkileri: Bilimsel makalelerle ilgili çıkar çatışmasının bir yönünü, gizlendiği takdirde okuyucuları, editörü, danışmanlar ve makalenin diğer yazarlarını yanlış yönlendirecek veya aldatacak hususlar oluşturmaktadır. Bu anlamda çıkar çatışması makale yazarlarını, danışmanları ve editörün yargısını etkileyebilen hususlar olup, bunlar genellikle sonradan ortaya çıkmaktadırlar. Bunlar kişisel, kurumsal, akademik nedenlerle olabildiği gibi ticari ve finansal nedenlerden de kaynaklanabilmektedir.

6.Tıbbi dergi makale danışmanları (reviewer) ve editörler ile ilgili hususlar: Makale inceleyicileri yani danışmanlar bilimsel derginin amaç ve hedefleri konusunda editörler tarafından bilgilendirilmelidir. Yayınlanmak üzere gönderilen makaleler kişiye özel bir değer olduğundan, danışmanlar bunlardan kopya alamaz, editörün ve sorumlu yazarın açık izni olmadan makaleyle ilgili hiçbir hususu meslektaşlarıyla paylaşamazlar.

7.Makale inceleyicilerin yeterlilik ve tarafsızlığı: Editörler tarafından görevlendirilen ve yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin incelenmesi, gelen makalelerin güçlü ve zayıf taraflarının ortaya konması, bilimsel derginin amacına uygun en iyi kalitede yayınların değerlendirilmesinden danışmanlar sorumludur.

8.Makale inceleme yöntem ve süreçlerinin kalitesi: Bilimsel bir derginin danışman sürecinin kalitesi için şu hususlara azami şekilde dikkat edilmelidir:

- Danışmanlar çalışmanın dizayn ve metodolojisinin güçlü ve zayıf yönlerini tanımlamalı ve bunları değerlendirmelidir.
- Danışmanlar, yazarın araştırma sonuçları ile ilgili yorumunun niteliğini ve makalenin bilgi içeriği ile kısıtlılıklarını doğru ve uygun bir şekilde değerlendirmelidir.
- Danışmanlar, makalenin geliştirilmesi ile ilgili, yazarlara yararlı öneriler sağlamalı ve yol göstermelidir.
- Danışmanların yorumu yapıcı ve profesyonelce olmalıdır.
- Danışmanlar, makalenin kabul, red ve düzeltilmesi yönünde karar verecek nitelikte ve içerikte editöre bilgi sağlamalıdır.

9.Makalenin yayım kriterlerinin netliği: Bilimsel dergiler öncelikle daha önce yayınlanmamış özgün çalışmaları yayınlamayı hedeflemektedir. Bir makalenin başka bir dilde tekrar yayınlanması veya eş zamanlı olarak farklı kesimlere hitap edecek şekilde farklı dergilerde yayınlanması ise, özgün kaynak ve özgün makale ile ilgili tam ve yeterli bilgi verilmesi kaydıyla kabul edilebilmektedir.

10.Yazar itirazlarının çözümü: Eğer bir yazarın makalesi ile ilgili bir karara itirazı olursa, bu itiraz baş editör ya da daha kıdemli bir editör tarafından incelenmelidir. Eğer yayımlanmış bir makale ile ilgili bir hata veya büyük bir eksiklik söz konusu ise dergi sorumluluğu almalı ve en kısa zamanda bu hatayı ve eksikliği dergide düzeltmelidir.

11.İntihal ve diğer etik sorunlar: İntihal, başkasına ait yayınlanmış veya yayınlanmamış bir düşünce veya fikir ürününün, izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden kullanılmasıdır. İntihal bir makalenin abstrakından alınan cümleler ve düşüncelerle olabileceği gibi, araştırma ve yayın başvurusu yada basılmış basılmamış (elektronik ortam dahil) makalelerden de olabilmektedir. Ne şekilde olursa olsun intihal büyük bir bilimsel hata olarak kabul

edilmektedir.

12.Reklam yayınlama kriterleri ve reklam/finans birimleri ile editöryal birimlerin ilişkileri: Birçok bilimsel dergi reklam, dergi satışı ve makale satışından önemli miktarlarda gelir elde etmektedir. Editöryal kararlar kesinlikle bunlardan etkilenmemelidir. Bu nedenle bilimsel dergilerin editöryal birimleri ile reklam/finansal birimleri birbirlerinden tamamen bağımsız olmalıdır. Hiçbir zaman ticari bir reklam ürünü bilimsel dergide onunla ilgili bir makale, araştırma veya yazıyla ilişkilenecek şekilde ya da bunların komşuluğunda yer almamalıdır.

13.Bilimsel hatalarla ilgili yayım politikası ve bunlarla ilgili yapılacak işlemler: Bilimsel dergilerle ilgili olası hata değerlendirmeleri yazarlar, danışmanlar, editörler veya bunların dışında farklı kişilerden gelebilir. Bilimsel dergilerin, yayınladıkları bilgilerin geçerli ve etik standartlara uygun olduğundan emin olmaları, bilim insanlarına ve okuyucularına olduğu kadar hastalara karşı da bir sorumluluktur. Bilimsel hatalar ve etik sorunlarla karşılaşıldığında aşağıdaki uygulamalardan örnek alınabilir;

- a) Prosedür ve ilkelerden kaynaklanan bir yanlış anlama veya gerçek bir hata durumunda şikayet eden kişiye açıklayıcı bir mektup yazılarak durum izah edilebilir.
- b) Eğer masum olduğu kanaati uyandıran bir hata söz konusu ise uyarıcı bir mektup yazılarak bu durumun yol açacağı sonuçlar konusunda ikazda bulunulabilir.
- c) Masum olmayan ciddi etik dışı davranışlarda, kişinin çalıştığı kurum ve amirleri ile araştırma destek kuruluşları bir mektupla uyarılarak, derginin elde ettiği tüm deliller ve yorumlar onlara iletilir. Konu hakkında inceleme yapmaları ve sonuçlarının dergiye gönderilmesi talep edilebilir.